

MARIBOR V LETIH 1918—1919

ANTON VONCINA

V kratki zgodovinski dobi 27 let je Maribor kar trikrat menjal svojega gospodarja. Prvič po razpadu avstro-ogrske monarhije konec meseca oktobra leta 1918, drugič z nemško okupacijo 7. aprila 1941 in tretjič 8. maja 1945 ob osvoboditvi po NOV.

Če pogledamo v nasprotnem časovno-zapovrstnem redu načine prevzema oblasti v teh treh važnih terminih, potem vidimo, da je bil ta prevzem leta 1945 sorazmerno lahek, saj je poraženi sovražnik hitel proti zahodu z željo, da se izogne zasluženemu povračilu za povzročeno gorje v kratki dobi štiriletna okupacije. Upravo oblasti so prevzeli Osvobodilna fronta, domači terenci in došli odposlanci slovenske centralne oblasti. Podobno brez nepravilnosti je leta 1941 zavzel okupator Maribor, v katerem je vse potrebno pripravilo nemško petokolonaško prebivalstvo, a predaprilska jugoslovanska vojska je izdajalsko brez boja zapustila našo severno mejo.

Povsem drugačne pa so bile razmere jeseni leta 1918, ko se je zrušila stara in trhla zgradba avstrijskega cesarstva in razpadla v mnoge narodnostne države. Sicer ni ravno mogoče reči, da je bila politična stran prevzema oblasti povsem nepripravljena, saj se je že od majske deklaracije dalje razpravljalo o svobodni Sloveniji, četudi še v okrilju monarhije. Toda ta iskra je zanetila obsežnejši požar, kakor so ga morda prvotno predvidevali takratni vodilni slovenski politiki. Narod je šel v svojih zahtevah dalje in posebno vojskovanja siti vojaki so si želeli popolnejšo svobodo.

In tako se je zgodilo, da so vojaki zaključili vojno prej, kot pa so bili politiki povsem pripravljeni na prevzem oblasti. Če se je to na bivšem Kranjskem vseeno izvedlo še nekako hitro in brez večjih nepravilnosti, ni to nič posebnega, saj je končno bil v Ljubljani slovenski deželni odbor za

Kranjsko, ki se je samo spopolnil z zastopniki vseh slovenskih strank, pa je bilo mogoče sestaviti prvo slovensko vlado. Tudi je bilo dovolj slovenskega uradništva, da je prevzelo centralne urade in zasedlo mesta uradnikov-Nemcev, ki so se odselili.

Povsem drugačen pa je bil položaj na Štajerskem, kjer je bila deželna vlada za Štajersko v Gradcu povsem nemška in ta ni kazala volje, da bi izmenjala nemško uradništvo s slovenskim. Krive so bile temu obotavljanju še nedoločene meje med Slovenijo in novo Avstrijo ter upanje Avstrijcev in spodnještajerskih Nemcev, da bo potekala nova državna meja morda celo nekje južno od Celja. Ta negotovi položaj je rešil neprecenljivi nalog slovenske vlade majorju Maistru, takratnemu načelniku vojaškega nadomestnega poveljstva v Mariboru, da naj s slovenskimi vojaki zasede severno narodnostno mejo na Štajerskem in Koroškem. K sreči je imel medtem v generala povišani Maister na razpolago nekaj odločnih častnikov — aktivnih in rezervnih — in vsaj za najnujnejšo službo vojakov-prostovoljcev in pozneje mobilizirancev.

Tako je skrbelo na slovenskem Štajerskem za red slovensko vojaštvo, edino Maribor je imel svojo posebno mestno nemško varnostno stražo. Vodilno uradništvo, n. pr. okrajni glavarji so bili še vedno dotedanji, t. j. razni nemški grofi in baroni. Tudi v šolah je ostalo vse več ali manj še vse po starem. Jasno je bilo, da to dvotirno razmerje ne more povzročiti nič dobrega. In res je bilo to vzrok neredom in neposlušnostim z ene kakor druge strani. Vsaj v političnem upravljanju so se razmere vendar kmalu ugodno spremenile, ker je po daljšem pogajanju z zastopniki Narodnega sveta iz Ljubljane pristal cesarski namestnik v Gradcu, da izmenja vodilne nemške uradnike s slovenskimi. Toda to samo pod zagotovilom, da ostane mestna uprava v Mariboru naprej v rokah Nemcev; na to so slovenski zastopniki končno pristali pod pogojem, da nemška mestna uprava ne bo kršila svoje lojalnosti do slovenske oblasti. Tako je podeželje le prišlo pod povsem slovensko upravo, le v Mariboru je ostal nemški župan z nemškim občinskim svetom in uradništvom.

Rotovž v Mariboru. Desna tri okna v I. nadstropju pripadajo občinski posvetovalnici, kjer je bila 2. jan. 1919 zgodovinska seja o predaji mestne uprave

Za mariborskega poglavarja določeni doktor Lajnič in general Maister sta sedaj energično vzela vajeti v roke. Ker sta vedela, da brez zadostne vojaške zaslombe v nemškem Mariboru in hudo ponemčenem severnem podeželju ne bo lahko uvesti slovenske oblasti, je general Maister že za 9. november 1918 proglasil splošno mobilizacijo, ki mu je pripomogla do enega pešpolka in dveh baterij. To maloštevilno vojaštvo in zanesljivi častniki so mu vseeno omogočili, da je do 1. decembra 1918 zasedel mejo na črti Radgona—Špilje—Velikovec in da je zjutraj 23. novembra 1918 uspešno razorožil mariborsko nemško »Schutzwehr«, ki je povzročala same nered in prepire s slovenskim vojaštvom ter zakrivila celo več ubojev. O tej razorožitvi je izdal nemški mariborski časopis Marburgerzeitung posebno izdajo z vsebino razglasa generala Maistra. Da je bilo to po posebnem nalogu generala, je bilo omenjeno v redni izdaji istega dne, ki pa prinaša tudi še poziv nemškega župana moškim nemške narodnosti, da naj se prijavijo za mestno stražo. Bilo je to zadnje vabilo!

Medtem pa je tudi politična uprava krepko posegla v razvoj dogodkov. Tudi podrejeno nemško državno in deželno uradništvo je bilo postopoma zamenjano s slovenskim, ki je večinoma moralo priti iz Ljubljane, kar je med Nemci in nemčurji povzročalo veliko nerazpoloženje in dajalo snov za agitacijo proti Slovincem. Ko so 28. novembra 1918 prevzeli Slovenci tudi okrajno in okrožno sodišče, so naslednji dan poštarji in železničarji pričeli celo stavkati. Vendar stavka ni uspela, ker so Slovenci s skrajnim požrtvovanjem in večdnevnim nepretrganim delom vzdržali promet vsaj za največje potrebe.

Mestni župan in njegovo nemško uradništvo se je držalo obljube deželnega namestnika in ostalo lojalno. Seveda po svoji razlagi! Kjer so le mogli, so nasprotovali odredbam slovenske oblasti in kadar so mislili, da so kršene mestne pravice, so se pritožili v Ljubljani — ali v Gradcu! Toda dolgo njihovi živci niso vzdržali niti tega stanja. Ko so na Dunaju 11. nov. 1918 proglasili samostojno republiko Avstrijo, je mariborski župan dr. Schmiderer sklical slavnostno sejo občinskega sveta, na katero je povabil tudi zastopnike social-demokratske stranke, ki je bila povsem v nemških rokah in je imela na svoji strani predvsem železničarje in delavce železniških delavnic. Če je bil nemški župan v svojem pozdravnem govoru svobodni Avstriji še ne-

kam umerjen, je zastopnik socialdemokratske stranke Petelinschegg bil bolj jasen. Soglasno in z vzkliki sprejeta resolucija pozdravlja samostojno Avstrijo in jo opozarja, da naj ne pozabi na Maribor, ki vedno priznava le nemško pripadnost. Zanimivo je, da mariborski časopis poroča o tem, za Maribor vsekakor važnem dogodku šele 14. novembra 1918 in to v drobnem tisku med običajnimi mariborskimi novicami, ne pa na prvi strani kot velevažno senzacijo! Ali so se odločujoči Nemci zavedali važnosti sprejete resolucije?

Vse počasnejša je bila Narodna vlada v Ljubljani, ki po razgovorih z Mariborom šele 16. decembra 1918 izda odlok o razpustu mariborskega občinskega sveta in imenuje dr. Vilka Pfeiferja za svojega komisarja, Milana Makarja pa za njegovega pomočnika. A tudi dr. Pfeiferju se ni mudilo s prevzemom mestne uprave. Šele 22. decembra pride v Maribor, da neposredno v razgovorih z generalom Maistrom in člani Slovenskega narodnega sveta za Spodnje Štajersko pripravi vse potrebno za ta velevažni prevzem. Zlasti je bilo treba določiti nemške uradnike, katere bi morali takoj odpustiti in najti za njihova mesta primerne slovenske uradnike. Bilo je mnogo posvetovanj v uradih okrajnega poglavarstva, a tudi zbirališče zastopnikov Slovenskega narodnega sveta v gostilni »Pri Črnem Ju-

Hiša v Vetrinjski št. 5, kjer so se v takratni gostilni »Pri Črnem Jurijcu« v letih 1918—1919 shajali člani Narodnega sveta in novo došli slov. uradniki in sporazumno sprejemali odločilne sklepe. Hiša je bila pri bombardiranju v letih 1944/45 poškodovana in skupno z drugimi, deloma povsem porušeniimi hišami južno Ozke (= Jenkove) ulice odstranjena l. 1951

riju v Vetrinjski ulici (pozneje gostilna Kirbiš na vogalu Jenkove ulice) je bilo stalno dobro obiskano. Med drugimi je redno zahajal sem dr. Senekovič, pristav mestne policije, ki je kar tu sporazumno z navzočimi opravljal cenzuro časopisa Marburger-Zeitung, za katero je veljala cenzura od 24. novembra 1918.

Prevzem mestne uprave je bil določen za 2. januar 1919, o čemer je bilo županstvo pismeno obveščeno.

Ker so medtem dobivali general Maister in drugi vidnejši zastopniki slovenske oblasti grozila pisma, je general Maister določil 21 znanih mariborskih Nemcev za talce, ki so s svojim življenjem jamčili za vsako nasilje proti jugoslovanski oblasti ali njenim predstavnikom. Z javnim razglasom je general 1. januarja 1919 o tem obvestil mariborsko prebivalstvo.

Dne 2. januarja 1919 so se ob določenem času zbrali v mestni posvetovalnici okrajni glavar dr. Lajnsic, policijski komisar dok-

tor Ivan Senekovič, novo imenovani vladni komisar dr. Vilko Pfeifer, general Rudolf Maister kot načelnik Štajerskega obmejnega poveljstva, za Narodni svet pa dr. Fran Rosina in Fran Žebot. Od strani mestnega občinskega sveta so bili navzoči župan doktor Josip Schmiderer, oba podžupana Karl Nasko in Hans Suppanz ter mestna svetnika Bernhard in Futter. V predsobah, na hodnikih in stopnicah pa so bili zbrani mestni uradniki, na Rotovškem trgu pa dokaj prebivalcev, med njimi mnogi Slovenci, ki so nervozno pričakovali izid važnega prevzema. Zavedali so se važnosti dogodka in marsikdo je dvomil o uspešnem koncu, ker je preveč poznal nemški šovinizem.

Ob pričetku sestanka je prečital dr. Lajnsic odlok Narodne vlade v Ljubljani o razpustu mariborskega občinskega sveta in o imenovanju dr. Pfeiferja za vladnega komisarja občinske uprave. Prosil je župana za predajo poslov. Temu je župan energično oporekal, češ da je Maribor nemško-avstrijsko mesto, kakor je izjavil mestni občinski svet že na svoji seji dne 30. oktobra 1918 in je poudarjal zatem tudi avstrijski narodni svet na Dunaju. Trdil je, da nasilni prevzem mestne uprave ne ustreza obljubam zastopnikov centralne jugoslovanske vlade in vojaške komande, da ostanejo namreč pravice in delovanje avtonomnega mesta neprizadete. Kot dokaz, da je Maribor res nemško mesto, je navedel rezultate ljudskega štetja leta 1910, ko je od 28.000 prebivalcev priznalo 22.653 ljudi nemščino za svoj občevalni jezik in samo 3.823 prebivalcev, ki uporabljajo slovenščino. Nemci da imajo torej polno pravico, da se sklicujejo na Wilsonovo izjavo o samoodločbi narodov.

Na vse te trditve je izjavil dr. Lajnsic, da so postale vse dosedanje izjave raznih zastopnikov bivše Narodne vlade v Ljubljani z odlokom Narodne vlade SHS avtomatično ničeve in je ponovno zahteval predajo mestne uprave, ker sicer bi jo moral prevzeti s silo.

Župan dr. Schmiderer se je tej grožnji vdal in izjavil, da ne bo oviral prevzema. Na njegovo prošnjo privoli dr. Lajnsic, da se popoldne sestanejo člani ravnokar razpuščenega občinskega sveta, da se jim sporoči predaja mestnih poslov. Na to izjavi vladni komisar dr. Pfeifer, da prevzema mestno upravo in da se popoldanski sestanek lahko vrši v njegovi navzočnosti.

Ta sestanek se je res vršil in to pod predsedstvom vladnega komisarja. Potekal je kljub napetemu vzdušju v splošnem mirno.

Dr. Lajnsic erklärt noch:

Auf das Verlangen des Herrn Bürgermeisters der Gemeindevertretung der Stadt Marburg noch Gelegenheit zu geben heute nachmittags um 4 Uhr gegenüber der Uebernahme der Gemeindegeschäfte der Stadt Marburg durch die Nationalregierung SHS Stellung zu nehmen erkläre ich, daß mit Rücksicht darauf, daß die Gemeindevertretung bereits aufgelöst erscheint die Einberufung einer solchen nicht mehr möglich ist, wohl aber glaube ich daß gegen eine Ausrufung der bisher zu der Gemeindevertretung der Stadt Marburg gehörigen Herren in Sitzungsassale der Stadtgemeinde Marburg, vor dem bestellten Regierungskommissär und unter dessen Vorsitz keine Einsprüche erhoben werden wird.

Dr. Pfeifer erklärt:

Ich übernehme die Geschäfte des Stadtmagistrates Marburg nun erhebe gegen die obgenannte Ausrufung in meiner Anwesenheit keinen Einspruch

Geschlossen und gefertigt.

[Handwritten signatures and stamps]

Städt. Marburg
d. 2. 1. 1919
Z. 4 900

Zadnja stran fotokopije zapisnika o prevzemu mariborske občinske uprave 2. januarja 1919 s podpisi udeležencev. Original je danes izgubljen

Bivši župan dr. Schmiderer po otvoritvi sporoči navzočim razpust občinskega sveta, predstavi vladnega komisarja, prečita dopoldanski zapisnik in vpraša, če naj proti razpustu vložijo priziv. Podžupan Nasko takoj predlaga tak priziv na centralno vlado avstrijske republike na Dunaju. Vladni komisar sporoči, da tega priziva na Dunaj ne bo poslal, pač pa jugoslovanski oblasti v Ljubljani. Bivši občinski svetovalci sklenejo, da bodo sami poslali protest tudi na Dunaj. Sicer pa razpust in sestanek nista povzročila kakih neredov.

Časopis Marburger-Zeitung je naslednji dan, t. j. 3. januarja 1919 prinesel v nemškem in slovenskem jeziku sporočilo vladnega komisarja mariborskemu prebivalstvu, da je občinski svet razpuščen in da je on prevzel mestno upravo. Sicer pa je list v isti številki med dnevnimi novicami napisal samo, »da je bilo v četrtek okrog poldan po jugoslovanskih političnih organih razpuščeno mariborsko občinsko zastopstvo«. V listu od sobote 4. januarja pa prinaša obširno poročilo o poteku sestanka bivših občinskih odbornikov in popolni prepis zapisnika.

Pri presoji argumentov, s katerimi se je župan upiral predaji mestne uprave, je prav lahko ugotoviti njegovo popolno neupoštevanje obstoječih dejstev. Meja slovenskega ozemlja je vendar potekala daleč na severu pri Šentilju, ali naj bo pri tem položaju Maribor nekak tuj otok avstrijske republike v obsežnem slovenskem ozemlju? Ali pa naj zaradi Maribora pripade Avstriji tudi še obsežni slovenski teritorij? Pri svojih trditvah je namenoma pozabljal, da je bila pri pogajanjih v Gradcu dopuščena le že obstoječa nemška mestna uprava, medtem ko so nadrejena okrajna poglavarstva že prešla v roke slovenske oblasti. In še to samo pod poudarjenim pogojem lojalnosti, torej priznavanja nove oblasti. Toda proti temu so se Nemci dne 11. novembra 1918 pregrešili, ker so vztrajali pri pripadnosti Maribora v okviru avstrijske republike. In tudi general Maister ni pri razorožitvi mariborske nemške straže obljubil nič drugega, kakor da s tem mestna uprava ni prizadeta. Vsi ti očitki o nepriznavanju obljub so bili torej povsem brez podlage in namenoma napačno zatrjevani.

Enako brez podlage je trditev, da je Maribor nemško mesto, ker je pretežna večina prebivalcev priznala nemščino za svoj občevalni jezik. In to svojo trditev je župan vzel celo za opravičilo pri sklicevanju na pravico samoodločbe narodov, kakor jo

je zastopal Wilson, predsednik Združenih držav Severne Amerike. Saj je bilo vsem znano, da je Avstrija pri ljudskem štetju namenoma uvedla mesto materinega jezika novo označbo »občevalni jezik«. Za priznanje nemščine za občevalni jezik je pa zadoščal že nemški odgovor na nemško vprašanje člana popisovalne komisije. Le malo res zavednih Slovencev je izrecno zahtevalo vpis slovenščine kot občevalni jezik. To pa je bil le eden od načinov, s katerimi je nemška avstrijska oblast hotela dokazati, da so vse njene kneževine povsem nemške narodnosti!

Še najmanj pa so mariborski Nemci imeli pravico sklicevati se na pravico narodne samoodločbe, saj je bilo vendar zelo malo mariborskih Nemcev, ki bi mogli dokazati, da so res Mariborčani. Kolikor niso sami bili prišli kot uradniki, obrtniki in vojaki iz severnih avstrijskih in nemških pokrajin, so bili taki prišleki njihovi očetje ali drugi predniki. Župan sam je bil vnuk priseljenca iz Zgornje Avstrije!

Za Slovence nepričakovano mirno so Nemci vzeli na znanje slovensko oblast na

Prehod pod rotovžem v Mariboru po obnovi l. 1952. Tu so slov. stražniki dne 27. 1. 1919 ubranili novo slovensko mestno upravo pred napadom nahujskanih nemških demonstrantov (vse tri slike foto A. Vončina)

rotovžu. Tudi grozilna pisma so prenehala. Zato je general Maister 10. januarja 1919 preklical svojo odredbo o 21 talcih in tako znova dokazal, da hoče jugoslovanska oblast v miru voditi javno upravo.

Toda če so mariborski Nemci vsaj navidezno še nekam mirno sprejeli spremembo oblasti pri mestni občini, s tem še nikakor ni rečeno, da so to spremembo tudi že res sprejeli kot dokončno dejstvo. Na tihem je njihova jeza naraščala in Nemci bi preveč zatajili svojo naravo, če bi svojemu nerazpoloženju ne dali duška. Čakali so samo na primerno priliko. In ta se jim je nudila ob drugem prihodu izvedenca mirovne konference, ameriškega podpolkovnika Milesa, ki je 27. januarja 1919 potoval skozi Maribor na Koroško, da še tam ugotovi narodnostne razmere. Po demonstracijah pred okrajnim glavarstvom (sedaj palača Okrajnega odbora) je nahujskana nemška množica prišla na Glavni trg in navalila na rotovž. Pri tem je dejansko napadla vodjo mestne policije dr. Senekoviča, ki je hotel priti s Koroške ceste v stražarnico na rotovžu. Stražniki so si iz prehoda izsilili dohod do svojega načelnika in ga rešili hujših posledic. Šele po daljšem kričanju in psovanju in potem ko je na strele iz množice odgovorila tudi slovenska mestna policija iz prehoda pod rotovžem s streli iz pušk, so se demonstranti razpršili. Pri tem je padlo prav brez potrebe osem demonstrantov, večina s slovenskimi imeni (Hočevnar, Bračič, Petek, Gornik i. dr.), med njimi mati, ki je prišla iskat svojega otroka, katerega so učitelji s celim razredom privedli na Glavni trg.

Po tem žalostnem koncu nepotrebne demonstracije je šele nastopil mir. Maribor je postal slovenski in tudi z mirovno pogodbo v Saint Germainu dne 10. septembra 1919 je ostala državna meja severno Šentilja, ne pa nekje na grebenih Pohorja, kar je bila minimalna želja mariborskih in štajerskih Nemcev. Dokončno so postale brezpredmetne želje Mariborčanov po priključitvi Maribora k republiki Avstriji.

Vladni komisar dr. Pfeifer je po prevzemu mestne uprave odpuščal nemške uradnike in nastavljal Slovence, ki so prihajali predvsem iz Ljubljane in celo iz Trsta,

kjer so se umaknili došlim Italijanom. Kot prvi so bili odpuščeni vsi trije juristi, veliki nemški hujskači, sledilo je še ostalo uradništvo magistrata in policije. Drugo uradništvo je bilo izmenjano le polagoma, le izraziti šovinisti so morali takoj čez mejo na sever. Sledili so prevzemi davkarije, gledališča, kazine, bank, hranilnice, tiskarne i. dr. Med zadnjimi je dobil slovenske strokovnjake mestni gradbeni urad šele v letih 1925/26, malo prej mestni fizikat. Slovenske javne napise je občina odredila šele 30. junija 1919, ulice pa so bile preimenovane še pozneje, ker se politiki niso mogli sporazumeti o tem.

V osnovnih šolah je bila izvedena sprememba s 1. aprilom 1919, ko so slovenski nadučitelji prevzeli upravo šol, učitelji pa pouk. Od starih je ostalo le malo tistih učiteljev, ki se preje narodnostno niso izpostavljali. Priimki teh kažejo njihovo narodnostno poreklo: Kreinz, Lucheschitz, Klementschič i. dr. Istočasno se je vršil prevzem na srednjih šolah. Za dokazano nemške otroke so nastale nemške vzporednice, ki so na srednjih šolah prenehale po 8 letih, na osnovnih šolah pa je ukinjenje potekalo bolj počasi, dokler niso te vzporednice ostale le na osnovni šoli v Cankarjevi ulici za celo mesto.

Še živi v Mariboru nekaj prič teh zgodovinskih dogodkov v borbi za državno pripadnost Maribora in učiteljev-borcev, ki so z uspehom izvedli težak preobrat tudi v šolah. Le malo pa je bilo pisano o teh težkih časih — toda še je čas, da te zadnje priče obširneje popišejo dogodke iz te borbene, za slovenski Maribor odločilne dobe. Novi opisi naj bi se združili v enotno zgodovinsko delo s starejšimi popisi, ki so bili objavljeni v raznih revijah, koledarjih in časopisih. Tako bi imel Maribor dokument-spomenik v borbi za svojo prvo osvoboditev izpod tuje oblasti. Kajti zavedati se moramo, da brez teh uspešnih borb v letih 1918 in 1919 Maribor danes ne bi bil slovenski.

VIRI

Zapisnik z dne 2. jan. 1919. — Kronika, letnik 1954/227 in 1956/59 110. — Humek Drago: Deset let slovenske osnovne in meščanske šole. — Dr. A. Mally: Gassen, Strassen und Plaetzebuch von Marburg. — Mariborer Zeitung: 1918/II, 1919/I. — Večer od 26. in 27. VII. 1956. — Osebne informacije.

